ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1944

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ[ια] Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ ΑΘΗΝΑΙ

ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ὅτι τὸ νηφάλιο λογικό, ἡ ψύχραιμη κρίση ποὺ ζυγίζει μὲ ἀκρίβεια τὶς συνέπειες καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεών μας, προτοῦ ἀκόμη γίνουν, μπορεῖ νὰ προλάβει τὴν ἀνάφλεξη τῶν παθῶν καὶ νὰ τὰ ἡμερώσει, νὰ κατευνάσει τὴ θύελλα τῶν βίαιων συναισθημάτων καὶ τῶν τυφλῶν ὁρμῶν καὶ νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ δυστυχία καὶ τὸν ὄλεθρο, ὅπου πολὺ συχνὰ τὸν ὁδηγεῖ ἕνα ἀτίθασσο θυμικό — αὐτὸ εἶναι μιὰ πολὺ παλαιὰ ἰωνικὴ ἀντίληψη. Ἀντίληψη συνυφασμένη μὲ τὴν ἄμεση πεῖρα τῆς ἰωνικῆς ψυχῆς, τῆς εὐερέθιστης καὶ εὐεπήφορης σὲ βίαια πάθη, ἀλλὰ καὶ προικισμένης μὲ κρίση δυνατὴ ποὺ μὲ τὴν ἔγκαιρη καὶ φωτισμένη παρέμβασή της πολλοὺς προλάβαινε ἐξευτελισμοὺς καὶ καταστροφές. Ἤδη στὰ ὁμηρικὰ ἔπη συχνὰ συναντοῦμε τὴν ἀντίθεση λογικοῦ καὶ παθῶν, τὸν ἀγώνα τῆς κρίσης νὰ συγκρατήσει μέσα σὲ κάποια ὅρια τὸ ἀφηνιασμένο θυμικό. Π. χ. ἀνάμεσα στοὺς τυφλωμένους ἀπὸ τὸ πάθος ἀρχηγοὺς τῶν Ἀχαιῶν ἡ σύνεση καὶ ἡ νηφάλια σκέψη, ἐκπροσωπημένες ἀπὸ τὸ Νέστορα (ἀπέναντι στὸν Ἀγαμέμνονα)[1] καὶ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα καὶ τὸ γέρο-Φοίνικα (ἀπέναντι στὸν Ἀχιλλέα)[2], ἀγωνίζονται νὰ κάμψουν τὴν ὀργή τους καὶ νὰ τοὺς φέρουν σὲ κάποιο συμβιβασμό. Ἀλλοῦ πάλι μέσα στῆς μάχης τὸν ὀρυμαγδὸ ὁ φρόνιμος Πολυδάμας προσπαθεῖ (χωρὶς καὶ νὰ τὸ κατορθώνει πάντα) νὰ συγκρατήσει μέσα σὲ λογικὰ ὅρια τὸ πολεμικὸ μένος τοῦ Ἕκτορα[3]. Μωρός, «νήπιος», ἄνθρωπος «ποὺ τοῦ 'φυγαν τὰ μυαλά»[4] θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἐκεῖνος ποὺ ἀφήνεται δίχως ἀντίσταση στὰ ψυχόρμητά του. Ἡ πεῖρα εἶχε διδάξει τὸν Ἕλληνα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτι τὸ ἐρεθισμένο θυμικὸ στενεύει τὴ συνείδηση, φτωχαίνει τὸν παραστατικὸ κύκλο καὶ ἀμβλύνει τὴν ἀντίληψη — ἔχει δηλ. τὰ ἴδια μὲ τὴν ἄνοια ὄχι μόνον ἐξωτερικά, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικά, ψυχικὰ ἀποτελέσματα. Αὐτὴ τὴ διάχυτη στὸν ἰωνικὸ ἑλληνισμὸ γνώμη ὑποστηρίζει στὴν ἠθική του καὶ ἕνας ἀντιπροσωπευτικὸς τοῦ ἰωνικοῦ πνεύματος φιλόσοφος, ὁ Δημόκριτος (σύγχρονος τοῦ Σωκράτη). Στὰ βάθη, λέγει, τῆς ψυχῆς κακὰ πάθη κατοικοῦν, ποὺ πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ τὰ καταπολεμήσει[1]. Τὸν ἀγώνα ὁ νοῦς θὰ τὸν ἀναλάβει: ὅπως ἡ ἰατρικὴ θεραπεύει τὰ πάθη τοῦ σώματος, ἔτσι καὶ ἡ σοφία λυτρώνει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὰ πάθη της[2]. Ἀπὸ τὴ νοημοσύνη πηγάζει κάθε καλό: εὔστοχη σκέψη, καλὸς λόγος, ὀρθὴ πράξη[3]. Τοῦ ἁμαρτάνειν αἰτία εἶναι ἡ ἄγνοια τοῦ κρείττονος[4]. Εἶναι λοιπὸν καλύτερο μὲ τὴν πειθὼ παρὰ μὲ τὴ βία νὰ ὁδηγεῖ κανεὶς τοὺς ἀνθρώπους στῆς ἀρετῆς τὸ δρόμο[5].

Σὰν πρακτικὰ ἠθικὰ παραγγέλματα οἱ σκέψεις αὐτὲς δὲν γεννοῦν ἀμφιβολίες οὔτε μᾶς ξενίζουν—σχεδὸν δὲν ξεπερνοῦν τὶς συνήθεις παραινέσεις τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ εἶναι οἰκεῖες ἀκόμη καὶ στὴ σημερινὴ ἠθική μας ἀντίληψη. Ὁ Σωκράτης ὅμως — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ νέο ποὺ μπαίνει μὲ τὴ διδασκαλία του στὴν παράδοση τῆς φιλοσοφίας[6] — δὲν περιορίζεται σὲ παιδαγωγικὲς

1. Ἰλιάδ. Α 247 κ. π.
2. Ἰλιάδ. Ι 225 κ. π., 432 κ. π.
3. Ἰλιάδα Μ 60 κ. π., 210 κ. π.
4. Ὀδυσ. φ 85, Ἰλιάδ. Ω 201.

1. Ἀπόσπ. 72, 74, 149, 178 — Diels.
2. Ἀπόσπ. 31, 236, 290.
3. Ἀπόσπ. 2.
4. Ἀπόσπ. 83
5. Ἀπόσπ. 181. Βλ. καὶ M. Wundt «Gesch. d. griech. Eth.», τόμ. I, σελ. 211-212.
6. Ὁ M. Wundt (op. cit., τόμ. I, σελ. 13), στηριζόμενος στὰ ὁμηρικὰ χωρία ποὺ ἀναφέραμε, σημειώνει ὅτι ὁ ἠθικὸς ἰντελλεκτουαλισμὸς ποὺ θεωρεῖ τὰ πάθη ὄχι σὰν ἰδιαίτερη ψυχικὴ δύναμη, ἀλλὰ σὰν ἔλλειψη τῆς νόησης (τέτοιος εἶναι ὁ σωκρατικός), ἔχει τὶς ρίζες του στὴν παλαιὰ ἰωνικὴ ἀντίληψη, ὅτι τὸ λογικὸ εἶναι ἱκανὸ νὰ καταστέλλει τὰ πάθη. Ἀλλ' ἂν ἡ ἠθικὴ θεωρία τοῦ Σωκράτη εἶναι κάπου προσχεδιασμένη, θὰ εἶναι μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνα-ἀνθρώπου μὲ ἔντονες θεωρητικὲς τάσεις, ποὺ πιστεύει γενικὰ στοῦ λογικοῦ τὴ δύναμη καὶ γιὰ τοῦτο πρῶτος μέσα στὴν πνευματική μας ἱστορία ἱδρύει καὶ θεμελιώνει τὴν ἐπιστήμη.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

νουθεσίες αὐτοῦ τοῦ τύπου, ἀλλὰ γιὰ νὰ διαμορφώσει μιὰ συστηματικὰ διαρθρωμένη ἠθικὴ θεωρία, ὅπου θὰ θεμελιωθεῖ ἡ μία, αἰώνια καὶ καθολικὴ ἀρετή, προχωρεῖ πολὺ μακρύτερα. Καὶ φτάνει σ' ἕναν ἀπόλυτο ἠθικὸ ὀρθολογισμὸ συνδυασμένο μὲ μιὰν αἰσιοδοξία ποὺ σήμερα μᾶς κάνει ἐντύπωση μὲ τὴν ἁπλοϊκότητά της: ταυτίζει τὴν ἀρετὴ ὄχι πιὰ μὲ τὴν ὑπακοὴ τῶν ἄλογων δυνάμεων τῆς ψυχῆς (συναισθημάτων καὶ ὁρμῶν) στῆς φωτισμένης καὶ νηφάλιας κρίσης τὴν καθοδήγηση, ἀλλὰ μὲ τὴν τέλεια καὶ ἀποσαφηνισμένη γνώση καὶ θεωρεῖ τὸ Λόγο (δὲν εἶναι ὁ διορατικὸς νοῦς τοῦ αὐτοσυγκρατημένου ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ μεθοδικὰ ἀσκημένη νόηση τοῦ ἐπιστήμονα, ποὺ ἔχει ὑψωθεῖ ἕως τὴ συνείδηση τῆς δύναμης καὶ τῶν μέσων της) θεμέλιο καὶ ὄργανο τῆς γνήσιας ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ θεωρία αὐτὴ εἶναι τόσο πιὸ παράδοξη, ὅσο ἱστορικὰ παρουσιάζεται σύγκαιρα καὶ παράλληλα μὲ μιὰν ἄλλου γένους ἀνάλυση καὶ σημασιολόγηση τοῦ ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, μὲ τὴν ἀττικὴ τραγωδία ποὺ ἔδειχνε μὲ τρόπο συγκλονιστικό, πόσο μικρὲς στὸ ἀνάστημα καὶ ἀσήμαντες γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ καλὴ προαίρεση καὶ ἡ φωτισμένη διάνοια (Σοφοκλῆς: Οἰδίπους, Κρέων, Δηϊάνειρα) καὶ πόσο βαθιὰ ξεσχίζουν τὴν ψυχὴ τῶν θνητῶν τὰ πάθη, ποὺ συνήθως ὄχι μόνο δὲν ὑποτάζονται στὴν πειθαρχία τοῦ νοῦ, ἀλλὰ ἴσα - ἴσα τὸν μεταχειρίζονται σὰν ὄργανο γιὰ νὰ φέρουν ἀποτελεσματικότερα τὴν ἀθλιότητα καὶ τὸ χαμὸ (Εὐριπίδης: Μήδεια, Φαίδρα, Ἡρακλῆς).

Αὐτὴ ἡ ἀπεριόριστη ἠθικὴ αἰσιοδοξία, ἡ ἀκλόνητη ἐμπιστοσύνη στὴν παντοδυναμία τῆς γνώσης, ἡ πίστη ὅτι ὁ Λόγος μπορεῖ νὰ ἐξουσιάζει καὶ νὰ ρυθμίζει τὴν ἠθικὴ διαγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ὀφείλεται τάχα στὴ σύγχυση μεταξὺ ἐξωτερικῆς συμπεριφορᾶς στὴν πρακτικὴ ζωὴ (ὅπου τῆς γνώσης τὸ πρωτεῖο δὲ μπορεῖ εὔκολα ν' ἀμφισβητηθεῖ) καὶ ἠθικῆς διαγωγῆς, ἐσωτερικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς συνείδησης ἀπέναντι στὶς ἠθικὲς ἀξίες ποὺ δὲν εἶναι μόνο κατάφαση τοῦ ἀγαθοῦ (καὶ ἀπόφαση τοῦ κακοῦ), θεωρητικὴ ἀναγνώριση τῆς ἀξίας (ἢ τῆς ἀπαξίας) του, ἀλλὰ καὶ ἐκτέλεση, πραγμάτωσή του μὲ τὴ δράση (ἢ ἔμπρακτη ἀποφυγή του), ὄχι δηλ. μόνο γνώση ἀλλὰ καὶ ἄσκηση τῆς ἀρετῆς; Ἢ νὰ ὀφείλεται στὴν ἁπλοϊκὴν ἀδεξιότητα τῆς ἄπλερης, ἀνώριμης τὰ χρόνια ἐκεῖνα λογικῆς σκέψης ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνήσει τὶς σχέσεις μεταξὺ βάθους καὶ πλάτους τῶν ἐννοιῶν καὶ μέσα στὴ νηπιακὴν ἀφέλειά της νομίζει ὅτι κάθε κρίση μπορεῖ ν' ἀντιστραφεῖ χωρὶς ἀλλοίωσι καὶ πάλι νὰ διατηρεῖ τὸ λογικό της κῦρος ἀμείωτο — νομίζει δηλ. ὅτι ἀφοῦ εἶναι λογικὰ ἔγκυρες οἱ κρίσεις: ὁ δίκαιος γνωρίζει τὴ δικαιοσύνη, ὁ ἀνδρεῖος γνωρίζει τὴν ἀνδρεία, ὁ εὐσεβὴς γνωρίζει νὰ θυσιάζει καὶ νὰ προσεύχεται κτλ., θὰ εἶναι ἐξίσου λογικὰ ἔγκυρες καὶ οἱ ἁπλὰ ἀντίστροφες κρίσεις: ὅποιος γνωρίζει τὴ δικαιοσύνη εἶναι δίκαιος, ὅποιος γνωρίζει τὴν ἀνδρεία εἶναι ἀνδρεῖος, ἐκεῖνος ποὺ γνωρίζει νὰ θυσιάζει καὶ νὰ προσεύχεται εἶναι εὐσεβής [1]; Ἢ νὰ ὀφείλεται τέλος σὲ μιὰν ἀπειρία, σὲ μιὰν ἄβαθη, ἐπιπόλαιη γνώση τῆς ψυχολογικῆς πραγματικότητας, ἀφοῦ ἡ ἀπεριόριστη αὐτὴ ἠθικὴ αἰσιοδοξία ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀφελῆ βεβαιότητα, ὅτι μπορεῖ κανεὶς μὲ τὸ διαφωτισμό, τὴν ἄρση τῆς ἄγνοιας ἢ τῆς πλάνης νὰ ὁδηγήσει πρὸς τὴν ἀρετὴ ἀκόμη καὶ μιὰ φύση διεφθαρμένη — πρᾶγμα ἀδύνατο, καθὼς πολὺ ὀρθὰ ἔχει ἤδη σημειώσει ὁ Ἀριστοτέλης; «Οὐδὲ δὴ περὶ ἀρετῆς ἱκανὸν τὸ εἰδέναι, ἀλλ' ἔχειν καὶ χρῆσθαι πειρατέον, ἢ εἴπως ἄλλως ἀγαθοὶ γινόμεθα. Εἰ μὲν οὖν ἦσαν οἱ λόγοι αὐτάρκεις πρὸς τὸ ποιῆσαι ἐπιεικεῖς, πολλοὺς ἂν μισθοὺς καὶ μεγάλους δικαίως ἔφερον κατὰ τὸν Θέογνιν [2], καὶ ἔδει ἂν τούτους πορίσασθαι· νῦν δὲ φαίνονται προτρέψασθαι μὲν καὶ παρορμῆσαι τῶν νέων τοὺς ἐλευθερίους ἰσχύειν, ἦθος τ' εὐγενὲς καὶ ὡς ἀληθῶς φιλόκαλον ποιῆσαι ἂν κατακώχιμον ἐκ τῆς ἀρετῆς, τοὺς δὲ πολλοὺς ἀδυνατεῖν πρὸς καλοκαγαθίαν προτρέψασθαι· οὐ γὰρ πεφύκασιν αἰδοῖ πειθαρχεῖν ἀλλὰ φόβῳ, οὐδὲ ἀπέχεσθαι τῶν φαύλων διὰ τὸ αἰσχρόν, ἀλλὰ διὰ τὰς τιμωρίας» [3]. Οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς δὲν φαίνονται πιθανές. Εὔκολα δὲ μπορεῖ ἡ κριτικὴ νὰ καταλογίσει συγχύσεις καὶ λογικὰ σφάλματα ἢ ἔλλειψη ψυχολογικῆς ὀξυδέρκειας σὲ μιὰ προσωπικότητα ποὺ συνδυάζει τὴν ὀξύνοια μὲ τὸν πλοῦτο τῆς πείρας καὶ μὲ τὸ βάθος τοῦ στοχασμοῦ σὲ τέτοιο βαθμό, ὅπως ἡ σωκρατική, καὶ θὰ ἦταν μᾶλλον δική μας ἀφέλεια νὰ νομίζουμε, ὅτι θὰ μποροῦσε μὲ τυπικὰ λογικὰ λάθη ἢ μὲ ψυχολογικὲς παρανοήσεις νὰ ἐκτροχιασθεῖ στοὺς συλλογισμούς του ἕνας διαλεκτικὸς καὶ παρατηρητὴς τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων δεινὸς σὰν τὸ Σωκράτη. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πάλι δὲ στέκει ν' ἀμφισβητήσουμε, ὅτι ἡ ταύτιση τῆς ἀρετῆς μὲ τὴ γνώση εἶναι αὐθεντικὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη, καὶ νὰ τὴν ἀποδώσουμε στοὺς μαθητὲς ποὺ ἔβαλαν τάχα τὶς δικές τους θεωρίες στὸ στόμα τοῦ μεγάλου Δασκάλου. Γιατὶ ἐκτὸς ποὺ συμπίπτουν στὸ σημεῖο τοῦτο οἱ πληροφορίες δύο τόσο διαφορετικῶν στὴν ἰδιοσυγκρασία καὶ στὶς πνευματικὲς ἱκανότητες καὶ τάσεις σωκρατικῶν, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, μὲ τὴ προσωπικὴ διδασκαλία τοῦ πρεσβύτερου σωκρατικοῦ, τοῦ Ἀντισθένη, ἔχουμε ἐπιβεβαιώ-

---

1. Max Wundt op. cit. τόμ. I, σελ. 377.
2. Βλ. τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Πλάτ. Μένωνος 96a ποὺ φαίνεται πὼς εἶχεν ὑπ' ὄψη του ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης.
3. Ἠθ. Νικομάχ. Κ. 10,1179 β 2-10.

Ε.Υ.Δ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

τικὴ καὶ τὴ ρητὴ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη [1].

Κάπου ἀλλοῦ λοιπὸν εἶναι φρονιμότερο ν' ἀναζητήσουμε τὴν ἐξήγηση αὐτοῦ τοῦ σωκρατικοῦ παραδόξου. Πρέπει μᾶλλον νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μέσα στὴ σωκρατικὴ σκέψη ἡ ἔννοια τοῦ εἰδέναι ἔχει ἄλλο περιεχόμενο, διάφορο ἀπὸ κεῖνο ποὺ τῆς δίνουμε συνήθως (ὄχι σήμερα μόνο, ἀλλὰ ἤδη ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἀριστοτέλη). Γνώση λέγοντας ἐννοοῦμε τὴν ἐνέργεια ποὺ τελεῖ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὅπου φτάνει ἡ συνείδηση, ὅταν λειτουργεῖ ἐντελῶς θεωρητικά, ὅταν δηλ. προσπαθεῖ νὰ σχηματίσει τὴν ἀκριβῆ ἔννοια ἑνὸς ἀντικειμένου ἢ νὰ διαπιστώσει τὴν πραγματικὴ φύση κάποιων σχέσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, χωρὶς μ' αὐτὴ τὴν ἐνέργεια (ἢ τὸ ἀποτέλεσμά της) νὰ προσανατολίζεται ἢ μὲ κάποιο τρόπο νὰ καθορίζεται κατ' ἀνάγκην ἡ συνείδησή μας στὴ στάση της ἀπέναντι στὴν ὅποιαν ἀξία μποροῦν νὰ ἔχουν τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας καὶ οἱ σχέσεις τους γιὰ τὴν ἠθική μας ζωή. Ξεχωρίζουμε δηλ. μὲ σαφήνεια ἀνάμεσα στὶς συνειδησιακές μας ἐνέργειες τὴ «θεωρητική» ἀπὸ τὴν «πρακτική» καὶ θεωροῦμε αὐτονόητο ὅτι κάθε συνειδησιακὴ λειτουργία ἔχει τὴν αὐτοτέλειά της καὶ ἐπιδιώκει τὰ δικά της ἀποτελέσματα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἄλλες — χωρὶς βέβαια ν' ἀποκλείεται καὶ ἡ σύγκλιση τῶν διάφορων τούτων ἐνεργειῶν πρὸς τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα, ὁπότε ὅμως καμιὰ λειτουργία δὲν ἔχει τὴν ἰθύνουσα, ἡγεμονικὴ ἀπέναντι στὶς ἄλλες θέση, ἀλλὰ ἐλεύθερη ἡ κάθε μιὰ καὶ μόνη φτάνει ἀπὸ τὸ δικό της δρόμο καὶ μὲ τὶς δικές της προθέσεις στῆς συνάντησης τὸ σημεῖο. Ἔτσι εἶναι π.χ. ἐνδεχόμενο νὰ συμπίπτει ἡ ἀκριβὴς καὶ σαφὴς ἀντίληψη μιᾶς δεδομένης κατάστασης πραγμάτων μὲ τὴν ἀναγνώριση τῶν συναφῶν ἠθικῶν μας ὑποχρεώσεων, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἔφεση καὶ τὴν ἀπόφασή μας νὰ τὶς τηρήσουμε ἔμπρακτα. Ἀλλὰ μποροῦμε καὶ νὰ ἐκτιμοῦμε ἠθικά, νὰ υἱοθετοῦμε ἀκόμη στὴν πράξη μιὰν ἐνέργεια ποὺ ψυχρά, θεωρητικά, «ἀντικειμενικά» ἐξεταζομένη ἀναγνωρίζουμε ὅτι θὰ βρεθεῖ ἀνεδαφικὴ καὶ ἐσωτερικὰ παράλογη. Κρίνουμε, λέγουμε — καὶ ἀναγνωρίζουμε τὴν ἠθικὴν ἀξία της μὲ ἄλλα κριτήρια καὶ ὄχι μὲ τὰ μέτρα ποὺ διακαθορίζουν τὸ κῦρος τῶν θεωρητικῶν διαπιστώσεων. — Αὐτὴ τὴν ἀντίληψη ἔχουμε σήμερα γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας: γνώση περιορίζουμε τὴν ἐξουσία τοῦ θεωρητικοῦ Λόγου σὲ μιὰ στενὴ μόνο περιοχὴ τῶν συνειδησιακῶν μας ἐκδηλώσεων. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι γιὰ τὸ Σωκράτη, ἱστορικὰ ριζωμένο μέσα σὲ μιὰν ἐποχὴ γεμάτη δύναμη καὶ αἰσιοδοξία, σὰν τὴν περίκλεια ἐποχή, ποὺ διψοῦσε γιὰ γνώση, καὶ ὑπερήφανη καθὼς ἦταν, πίστευε ὅτι τὰ πάντα μποροῦσε νὰ κατορθώσει, ἔφτανε μόνο νὰ τὰ γνωρίζει κατὰ βάθος, τὸ εἰδέναι (ἡ ἐπιστήμη) καὶ ὁ Λόγος, τὸ ὄργανο τῆς ἀπόκτησής του, εἶχαν ἔκταση ἀπεριόριστη καὶ μιὰ πιὸ ἀπεριόριστη ἀκόμη ἐξουσία ἀπάνω σ' ὁλόκληρο τὸν πνευματικὸ κόσμο. Μέσα στὴ σωκρατικὴν ἀντίληψη ἡ συνείδηση δὲν ἔχει ἀκόμη διαφορισθεῖ σὲ ἀνεξάρτητες λειτουργίες, εἶναι συμπαγὴς καὶ ἑνιαία, τὸ συναίσθημα καὶ ἡ βούληση δὲν ἀποχωρίζονται ἀπὸ τὴ νόηση καὶ ὁ Λόγος δὲν ἔχει διασπασθεῖ σὲ θεωρητικὸ καὶ πρακτικό, εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ ἴδιος πίσω ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ «κατὰ συμβεβηκὸς» πρόσωπά του. Ἑπομένως ἡ «θεωρία» δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἀξιολογικὰ οὐδέτερη συνειδησιακὴ ἐνέργεια: βεβαιώνομαι σημαίνει ἀδιαίρετα καὶ πείθομαι θεωρητικὰ καὶ ἀποδέχομαι τὸ κῦρος μιᾶς ἀξίας. Καὶ τὸ ἀποδέχομαι τοῦτο εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἁπλὴ ἐσωτερικὴ ἀναγνώριση, κλείνει μέσα του ἀξεχώριστα καὶ τὴν πραγμάτωση τῆς ἀναγνωριζόμενης ἀξίας μὲ τὴ δράση — ἡ βούληση δὲ μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ νόηση, ἑπομένως ν' ἀδιαφορεῖ καὶ ν' ἀντιστρατεύεται πρὸς τὶς καταφάσεις της. Ἐκεῖ δηλ. ποὺ ἐμεῖς, φαινομενολογικὰ ἀναλύοντας τὶς συνειδησιακές μας ἐνέργειες, διακρίνουμε τρεῖς διάφορες: τὴ θεωρητική, λογικὰ διακαθοριζομένη βεβαιότητα, τὴν ἠθικὴν ἀποτίμηση ἢ τὴν ἀναγνώριση μιᾶς ἠθικῆς ἀξίας καὶ τὴν πραγμάτωση (ἔφεση καὶ ἐκτέλεση) αὐτῆς τῆς ἀξίας μὲ τὴ δράση, ὁ Σωκράτης ἔβλεπε μιὰν ἑνιαία καὶ ἀδιαίρετην ἐνέργεια καὶ τὸ ἀποτέλεσμά της: τὴ γνώση.

Θὰ νοιώσουμε σαφέστερα τὸ ἀδιαφόριστο τοῦτο καὶ ἑνιαῖο τῆς συνειδησιακῆς μας ὑπόστασης κατὰ τὴ σωκρατικὴν ἀντίληψη, ὅταν τὸ παραλληλίσουμε μὲ μιὰν ἄλλη ἀλληλουχία, ποὺ ἔχει διαπιστώσει ἡ σύγχρονη Ψυχολογία. Πιστεύουν μερικοὶ ὅτι κάποτε ἔχουν σκέψεις, ἰδέες, ποὺ ἀδυνατοῦν ὅμως νὰ τὶς ἐκφράσουν, καὶ καθὼς μοχθοῦν νὰ τὶς διατυπώσουν, νομίζουν ὅτι ἀγωνίζονται ὄχι γιὰ ν' ἀποσαφηνίσουν τοὺς στοχασμούς των, ἀλλὰ γιὰ νὰ βροῦν τὴ γλωσσικὴ μορφὴ ποὺ θὰ τοὺς ἐκφράσει. Ἀντίθετα, ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυση ἔδειξε μὲ τρόπο ποὺ δὲν ἐπιδέχεται ἀμφιβολία, ὅτι μέσα στὴ συνείδηση δὲν γεννιέται πρῶτα ἡ σκέψη καὶ ὕστερα ὁ ἐκφραστικὸς τρόπος της, ἀλλὰ ἡ σκέψη ἀναδύεται μαζὶ καὶ μέσα στὴ μορφὴ ποὺ τὴν ἐκφράζει. Ἐδῶ δηλ. ἔχουμε ἕνα processus ψυχολογικὸ ἑ-

1. «Σωκράτης μὲν οὖν ὁ πρεσβύτης ᾤετ' εἶναι τέλος τὸ γινώσκειν τὴν ἀρετήν, καὶ ἐπεζήτει τί ἐστιν ἡ δικαιοσύνη καὶ τί ἡ ἀνδρεία καὶ ἕκαστον τῶν μορίων αὐτῆς. Ἐποίει γὰρ ταῦτ' εὐλόγως. Ἐπιστήμας γὰρ ᾤετ' εἶναι πάσας τὰς ἀρετάς, ὥσθ' ἅμα συμβαίνειν εἰδέναι τε τὴν δικαιοσύνην καὶ εἶναι δίκαιον. Ἅμα μὲν γὰρ μεμαθήκαμεν τὴν γεωμετρίαν καὶ οἰκοδομίαν καὶ ἐσμὲν οἰκοδόμοι καὶ γεωμέτραι. Διόπερ ἐζήτει τί ἐστιν ἀρετή, ἀλλ' οὐ πῶς γίνεται καὶ ἐκ τίνων». (Ἠθ. Εὐδήμ. Α 5,1216 β 3-10).

Ε.Υ.Ζ... ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

νιαῖο στὴν πραγματική του φύση, ποὺ μόνο ἐκ τῶν ὑστέρων ἡ φαντασία μας τὸ διασπᾶ καὶ τὸ διαχωρίζει σὲ ἐπάλληλες φάσεις, τὴ μιὰν ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ποῦ τελειώνει ἡ συνειδησιακὴ λειτουργία γιὰ τὸ σχηματισμὸ μιᾶς σκέψης καὶ πότε ἀρχίζει ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν εὕρεση τῆς γλωσσικῆς μορφῆς ποὺ θὰ τὴ διατυπώσει, δὲ μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε, γιατὶ οἱ διακρίσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι τεχνητὲς καὶ αὐθαίρετες σ' ἕνα γεγονὸς ἀπὸ τὴ φύση του ἑνιαῖο ποὺ ξετυλίγεται μέσα στὴν ἀδιάκοπη ψυχική μας διάρκεια. Ἐκεῖνος λοιπὸν ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει σχηματισμένες ὡρισμένες σκέψεις, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὶς ἐκφράσει (ὄχι σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες μιᾶς τεχνικῆς μορφολογίας—αὐτὸ εἶναι ἕνας πρόσθετος μόχθος καὶ ἕνα ἐπὶ πλέον ἀποτέλεσμα), ἡ Ψυχολογία μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ πιστεύουμε ὅτι γελιέται: δὲν ἔχουν ἀκόμη πάρει τὸν ὁριστικό τους σχηματισμό, δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποσαφηνισθεῖ, βρίσκονται στὸ στάδιο τοῦ νεφελώματος οἱ ἰδέες του καὶ γιὰ τοῦτο δὲ μποροῦν ἀκόμη νὰ ἐκφρασθοῦν μὲ λόγια. Μαζὶ μὲ τὸ ξεκαθάρισμα θὰ διατυπωθοῦν κι' ὅλας, γιατὶ ἐντελῶς ἡ σκέψη «πραγματοποιεῖται» μαζὶ καὶ μέσα στὴ γλωσσικὴ μορφὴ ποὺ θὰ τὴν ἐκφράσει. Κάτι ἀνάλογο ἐπίστευεν ἴσως καὶ ὁ Σωκράτης ὅτι συμβαίνει στὶς ἠθικές μας ἐκδηλώσεις. Ὅταν κανεὶς ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει ἐντελῶς διαφωτισθεῖ καὶ λογικὰ πεισθεῖ γιὰ τὴν ἀληθινὴ φύση τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ πρὸς ἄλλη βαθμολογικὴν ἀποτίμηση φέρεται ἀπὸ τὴν ἠθική του συνείδηση, ἢ δὲν βρίσκει μέσα του τὴ δύναμη νὰ ὑποτάξει στὴ νόηση τὴ βούλησή του καὶ νὰ πραγματώσει τὸ ἀγαθὸ μὲ τὴ δράση του, ὁ Σωκράτης θὰ ἔλεγε ὅτι, ἀφοῦ ἡ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ δὲν διαπότισε ὁλόκληρη τὴ συνείδησή του, δὲν εἰσχώρησε μέσα του τόσο βαθιά, ὥστε νὰ ἐξουσιάσει ὁλόκληρη τὴν ψυχή του σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ τῆς δώσει ὄχι σὰν ἁπλὴν ἀναγνώριση ἀλλὰ ἔμπρακτα τὴ στροφὴ πρὸς τὸ ἀγαθὸ τοῦτο, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς γελιέται νὰ νομίζει ὅτι πραγματικὰ κατέχει τοῦ ἀγαθοῦ τὴ γνώση. Δὲν τὸ γνωρίζει ἀκόμη, ἐνόσω δὲν ἕλκεται ἀκατανίκητα ἀπ' αὐτό: ἡ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ ἐμπεδώνεται καὶ συντελεῖται μαζὶ καὶ μέσα στὴν ἔφεση καὶ στὴν πραγμάτωσή του. Ἑκὼν κανεὶς μόνο τὸ ἀγαθὸ μπορεῖ νὰ πράττει—τὸ κάθε φορὰ νομιζόμενο ἀγαθό.

Μὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴ δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ συμφωνήσει ποτὲ ὁ Σωκράτης πρὸς τὴν ἀντίληψη ποὺ ὑπεστήριξεν ἀργότερα ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι πρέπει νὰ γίνεται διάκριση μεταξὺ «θεωρητικῶν» καὶ «ποιητικῶν» ἐπιστημῶν: «Τοῦτο δὲ [ἐνν. ὅτι τέλος τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ γινώσκειν τὴν ἀρετὴν] ἐπὶ μὲν τῶν ἐπιστημῶν συμβαίνει τῶν θεωρητικῶν (οὐθὲν γὰρ ἕτερόν ἐστι τῆς ἀστρολογίας οὐδὲ τῆς περὶ φύσεως ἐπιστήμης οὐδὲ γεωμετρίας πλὴν τὸ γνωρίσαι καὶ θεωρῆσαι τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων τῶν ὑποκειμένων ταῖς ἐπιστήμαις· οὐ μὴν ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς οὐθὲν κωλύει πρὸς πολλὰ τῶν ἀναγκαίων εἶναι χρησίμους αὐτὰς ἡμῖν)· τῶν δὲ ποιητικῶν ἐπιστημῶν ἕτερον τὸ τέλος τῆς ἐπιστήμης καὶ γνώσεως, οἷον ὑγίεια μὲν ἰατρικῆς, εὐνομία δὲ ἤ τι τοιοῦθ' ἕτερον τῆς πολιτικῆς. Καλὸν μὲν οὖν καὶ τὸ γνωρίζειν ἕκαστον τῶν καλῶν· οὐ μὴν ἀλλά γε περὶ ἀρετῆς οὐ τὸ εἰδέναι τιμιώτατον τί ἐστιν, ἀλλὰ τὸ γινώσκειν ἐκ τίνων ἐστίν. Οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα τί ἐστιν ἀνδρεία, ἀλλ' εἶναι ἀνδρεῖοι, οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλ' εἶναι δίκαιοι, καθάπερ καὶ ὑγιαίνειν μᾶλλον ἢ γινώσκειν τί ἐστι τὸ ὑγιαίνειν καὶ εὖ ἔχειν τὴν ἕξιν μᾶλλον ἢ γινώσκειν τί ἐστι τὸ εὖ ἔχειν»[1]. Ἀντίθετα, γιὰ τὸ Σωκράτη ἑνιαία καὶ ἀδιάσπαστη εἶναι ἡ ἐπιστήμη: θεωρητικὴ καὶ συνάμα ποιητική. Ὅποιος γνωρίζει τί εἶναι ἡ δικαιοσύνη, αὐτὸς καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι δίκαιος καὶ εἶναι δίκαιος· ἐκεῖνος ποὺ γνωρίζει τί εἶναι τὸ ὑγιαίνειν, αὐτὸς καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι ὑγιὴς καὶ εἶναι ὑγιής. Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ σωκρατικὴν ἀντίληψη, ὅτι ἀνάμεσα στὸ εἰδέναι, στὸ δύνασθαι καὶ στὸ ποιεῖν ὑπάρχει μιὰ τόσο στενὴ ἀλληλουχία ποὺ τὰ κάνει νὰ συνυπάρχουν μέσα στὴν ἴδιαν ἑνότητα ἐνέργειας, εἶναι «ὁ τρόπος τῆς ἐπισκέψεως» ποὺ μέσα σ' ἕνα διάλογο τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος (IV, 6) μεταχειρίζεται ὁ Σωκράτης γιὰ νὰ πείσει τὸν Εὐθύδημο ὅτι εἶναι ὀρθοὶ οἱ ὁρισμοὶ τῆς εὐσεβείας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀνδρείας κτλ., ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Γιὰ τὸν ὁρισμὸ τῆς εὐσεβείας τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς ἀπόδειξης εἶναι αὐτὰ ἐδῶ: Πρῶτα γίνεται δεκτὸ ὅτι «ὁ εἰδὼς ὡς δεῖ τοὺς θεοὺς τιμᾶν οὐκ ἄλλως οἴεται δεῖν τοῦτο ποιεῖν ἢ ὡς οἶδεν»· ἔπειτα ἡ δεύτερη θέση, ὅπου διατυπώνεται τὸ σωκρατικὸ αἴτημα: «—*Ἄλλως δέ τις θεοὺς τιμᾷ ἢ ὡς οἴεται δεῖν;*—Οὐκ οἶμαι, ἔφη». Καὶ τότε κατ' ἀνάγκη συνάγεται τὸ συμπέρασμα: «Ὁ ἄρα τὰ περὶ τοὺς θεοὺς νόμιμα εἰδὼς νομίμως ἂν τοὺς θεοὺς τιμῴη» (3-4). Τὶς ἴδιες προκείμενες περιέχει καὶ ὁ συλλογισμὸς ποὺ θὰ δώσει παρακάτω τὸν ὁρισμὸ τῆς δικαιοσύνης: 1. «Εἰδότας δὲ ἃ δεῖ ποιεῖν οἴει τινὰς οἴεσθαι δεῖν μὴ ταῦτα ποιεῖν;—Οὐκ οἶμαι, ἔφη». 2. «*Οἶσθα δέ τινας ἄλλα ποιοῦντας ἢ ἃ οἴονται δεῖν;*—Οὐκ ἔγωγ' ἔφη». Εὔλογο λοιπὸν τὸ συμπέρασμα: «Οἱ ἄρα τὰ περὶ ἀνθρώπους νόμιμα εἰδότες οὗτοι τὰ δίκαια ποιοῦσι»(6). Καὶ στὸν ὁρισμὸ τῆς ἀνδρείας τὴν ἴδια βρίσκουμε πορεία· ἐδῶ μάλιστα λέγονται ἀκόμη πιὰ σαφέστερα τὰ πράγματα: «Ἆρ' οὖν ἕκαστοι χρῶνται ὡς οἴονται δεῖν;—Πῶς γὰρ ἄλλως, ἔφη.—

1. Ἠθ. Εὐδήμ. Α 5, 1216 β 10-24.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

"Αρ' οὖν οἱ μὴ δυνάμενοι καλῶς χρῆσθαι ἴσασιν ὡς δεῖ χρῆσθαι;—Οὐ δήπουγε, ἔφη.—Οἱ *ἄρα εἰδότες ὡς δεῖ χρῆσθαι οὗτοι καὶ δύνανται;* Μόνοι γ' ἔφη» (II). Ἔτσι διαγράφεται μὲ σαφήνεια καὶ παρρησία τὸ σωκρατικὸ αἴτημα (postulatum): «Οὐδεὶς ἄλλα ποιεῖ ἢ ἃ οἴεται δεῖν». Αὐτὴ εἶναι ἡ κύρια προκειμένη τῶν σωκρατικῶν συλλογισμῶν ποὺ φτάνουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κατὰ βάθος γνώση, ὅτι ἑπομένως, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴ διάκριση, ἡ ἐπιστήμη εἶναι συνάμα καὶ θεωρητικὴ καὶ ποιητική. Ὅτι δὲ ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι γνήσια σωκρατικὴ καὶ ὄχι τοῦ Ξενοφῶντος γνώμη μὲ τὸ στόμα τοῦ Σωκράτη διατυπωμένη, ἀπόδειξη εἶναι ὅτι καὶ μέσα στὸν Πλατωνικὸ Πρωταγόρα μὲ τὸν ἴδιο περίπου τρόπο φτάνει στὸν ὁρισμὸ τῆς ἀνδρείας ὁ «Σωκράτης» τοῦ διαλόγου. Κ' ἐδῶ ἀφετηρία στὸ συλλογισμὸ εἶναι τὸ ἴδιο αἴτημα: «Ἐπὶ μὲν ἃ δεινὰ ἡγεῖται εἶναι οὐδεὶς ἔρχεται... ἀλλὰ μὴν ἐπὶ ἅ γε θαρροῦσι πάντες αὖ ἔρχονται, καὶ δειλοὶ καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ ταύτῃ γε ἐπὶ τὰ αὐτὰ ἔρχονται οἱ δειλοὶ καὶ οἱ ἀνδρεῖοι» (359 d). Φόβος καὶ τόλμη ποὺ εἶναι τοῦ θυμικοῦ κινήματα γίνονται παραλλαγὲς τῆς γνώσης: δειλία = ἡγεῖσθαι δεινὰ τὰ μὴ δεινά, καὶ ἀνδρεία = ἡγεῖσθαι μὴ δεινὰ τὰ δεινά. Καμιὰ ἀπόσταση δὲ χωρίζει τὸ ἡγεῖσθαι (ὅπως τοῦ Ξενοφῶντος τὸ οἴεσθαι δεῖν) ἀπὸ τὸ δύνασθαι καὶ τὸ ποιεῖν. Μόνο ποὺ στὴν πλατωνικὴν ἑρμηνεία τῆς σωκρατικῆς σκέψης τὸ αἴτημα τοῦτο θεμελιώνεται στὴ γενικότερη ἀρχὴ ὅτι μέσα στοῦ ἀνθρώπου τὴ φύση εἶναι «ἐπὶ ἃ οἴεται ἀγαθὰ [=ὠφέλιμα=ἡδέα] ἐθέλειν ἰέναι» (358 d). Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ σωκρατικὸς συλλογισμὸς μένει ὁ ἴδιος στὴ διαδρομή του, ὅπως καὶ τὸ συμπέρασμά του ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη.

Περισσότερο ἀκόμη θὰ κατανοηθεῖ ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ ἅμα τὴν ἀντιπαρατάξουμε πρὸς τὴ θέση ποὺ μὲ τραγικὸ τόνο ἔδωσε στὸ ἠθικὸ πρόβλημα, μιὰ ρωμαντικὰ μεταφυσική, σημιτικὴ διάνοια σὰν τὸν Ἀπόστολο Παῦλο. Γράφει: «Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακὸν τοῦτο πράσσω. Εἰ δὲ οὐ θέλω ἐγὼ τοῦτο ποιεῖν, οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία... Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δὲ ἕτερον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;»[1] Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρατηρήσει ὅτι καὶ σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν περικοπὴ ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι οὐδεὶς ἑκὼν κακός. Καὶ ὁ Παῦλος σημειώνει ὅτι ἄλλο θέλουμε καὶ ἄλλο πράττουμε. Τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο, πόσο διαφορετικὰ τὸ σημασιολογεῖ μὲ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ παιδεία του ὁ Ἑβραῖος. Ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀθεράπευτα ἀπαισιόδοξη πίστη στὴν ὕπαρξη τοῦ «ριζικὰ κακοῦ», ἀπὸ τὴν πίστη ὅτι τὸ κακὸ βρίσκεται ριζωμένο μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση μας. Αὐτός, λέγει, εἶναι ὁ λόγος πού, ἂν καὶ ἡ διαπαιδαγωγημένη, ἡ φωτισμένη νόησή μας γνωρίζει τὸ ἀγαθό, ἐμεῖς πράττουμε ἐκεῖνο ἴσα-ἴσα ποὺ δὲ θέλουμε, τὸ κακό. Ὅτι τὸ κακὸ τὸ κάνουμε παρὰ τὴ θέλησή μας, τὸ πιστεύει καὶ ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ αἰτίαν αὐτῆς τῆς ἀνωμαλίας θεωρεῖ μιὰ λογικὴν ἀτέλεια ἢ ἀστοχία, τὴν ἄγνοια ἢ τὴν πλάνη: ἀγνοοῦμε ἢ γελιόμαστε ὡς πρὸς τὴν ἀληθινὴ φύση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ ἀντί, πράττοντας τὸ ἀγαθὸ νὰ γίνουμε εὐδαίμονες, κάνουμε τὸ κακὸ καὶ πέφτουμε στὴν ἀθλιότητα. Ἀντίθετα ὁ Παῦλος ἀποδίνει αὐτὴ τὴν ἀρρυθμία σὲ κάτι τὸ σκοτεινὸ καὶ μεταφυσικό: σὲ μιὰ προγονικὴν ἐνοχὴ ποὺ κληρονομοῦμε τὶς συνέπειές της—μὲ τὴν πτώση γεννήθηκε ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ θάνατος. Κ' ἐπειδὴ διαφορετικὰ ἐξηγοῦν τὴν παθογενετικὴν αἰτία, διάφορα εἶναι καὶ τὰ μέσα θεραπείας ποὺ προτείνουν. Ὁ Σωκράτης μὲ τὴν αἰσιοδοξία καὶ τὴν αὐτοπεποίθηση τοῦ Ἕλληνα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς (ἰδιότητες ποὺ δίνουν ἐκεῖνον τὸν χαρακτηριστικό, χαρούμενο καὶ ἡρωικὸ μαζί, τόνο στὸν πολιτισμό του) ἐλπίζει τὴ σωτηρία ἀπὸ μέσα πάλι ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο: ἀπὸ τὴν προσπάθεια καὶ τὴν ἐπιτυχία του νὰ γνωρίσει βαθιὰ τὴν οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ—πιστεύει ὅτι τότε ἡ πράξη θὰ ἐναρμονισθεῖ μὲ τὴ γνώση καὶ θ' ἀποκατασταθεῖ ἡ κλονισμένη ἁρμονία καὶ ἑνότητα τῆς ἐσώτερης ὕπαρξής μας. Ἀντίθετα ὁ Παῦλος, πού, σὰν ἀνατολίτης, δὲν ἔχει καμιὰ ἐκτίμηση στοῦ ἀνθρώπου τὶς δυνάμεις, περιμένει μ' ἐγκαρτέρηση καὶ συντριβὴ τὴ σωτηρία ἀπ' ἔξω: ἀπὸ 'ναν Θεὸ λυτρωτή, ἀπὸ τὴ «χάρη».

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

1. Πρὸς Ρωμ. ζ 19-24.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008